

TÜRKİYE'DE SİYASAL HAYATTA DÖNÜŞÜM VE LİDER ODAKLI SİYASET

Süleyman Güven*

ÖZET

20. yüzyılda hayatın her alanında çok büyük değişimler yaşanmış, iletişim teknolojilerindeki yenilikler, ulaşım araçlarındaki gelişmeler ile yeni ilişki biçimleri ve ağları kurulmuştur. Kuşkusuz bu gelişmelerden en çok etkilenen alanlardan biri de siyasal alan olmuştur/olmaktadır. Bu yeni dönemin belirleyici unsurlarından olan iletişim teknolojileri ve kitle iletişim araçları gerek kurumsallaşmış siyasal yapıların gerekse bireylerin siyaset yapma biçimlerini de yapısal olarak dönüştürmesinde önemli bir etken olmuştur. Çalışmanın amacı genelde tüm dünyada özeldir Türkiye'de siyasal hayatta yaşanan dönüşümle birlikte siyasal karar alma süreçlerinde özellikle siyasal partilerde liderin belirleyicilik konumunu değerlendirmektir. Bu çerçevede içinde bulunulan dönemde lider artan bir şekilde siyasetin merkezine doğru kayarken, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında siyasetin en belirleyici unsurları olan siyasi partiler, merkezden gittikçe uzaklaşmakta, belirleyicilik niteliklerini kaybetmekte oldukları çalışmanın varsayımını oluşturmaktadır. Ancak bu varsayım siyasal süreçte siyasi partilerin tamamen devre dışı kaldığı, herhangi bir fonksiyon icra edemedikleri anlamına gelmemektedir. Bu varsayım siyasi partilerin hâlâ siyasetin belirleyici unsurlarından biri olmaya devam ettiklerini, yalnızca önceki dönemlerle karşılaştırıldığında belirleyicilik niteliklerinin aşındığını iddia etmektedir. Çalışmada yöntem olarak ilgili literatür taraması yapılarak son dönemde seçmen tercihleri üzerine yapılmış saha araştırmalarından yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda siyasal süreç içerisinde siyasi partilerin seçmen tercihindeki belirleyicilik özelliklerinin aşındığı, bu süreçte siyasi liderin giderek ağırlık kazandığı ve karar alma süreçlerinde lider odaklı bir siyaset yapma biçiminin siyasal sürece hâkim olmaya başladığı değerlendirilmesine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal hayat, siyasal dönüşüm, siyasal partiler, karar alma süreci, lider, kitle iletişim.

TRANSFORMATION ON THE POLITICAL LIFE AND LEADER-ORIENTED POLITICS IN THE TURKEY

ABSTRACT

There had been very big changes all of life, new relation forms and networks had been set up with using new communication technologies and developed transportation devices in the 20th century. Political field have been affected from this developments. Communication technologies and mass communication devices determine this period and have a important role to constitutional changing constitutioned political constitute and human's political forms. The aim of this study is evaluate the transformation in the

---

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İletişim Fakültesi

political life and political decision-making process especially the leaders of the political parties determination position generally all over the world and spesifical in Turkey. According this study assumption leader is central of the political life in this period. Political parties, which is the most determined devices in the 19th and 20th centuries political life, leave to determine qualities and central of the political life in this period. But this assumption doesn't means political parties don't have any functions and unpolitics qualities in political progress. This assumption claims that political parties have been just determined as a factor of politics however, they have been eroded determined qualities when compare before terms. As methodology, relevant literature had been searched and used case studies on the last period voter choices in this study. As a result have examined that political parties have been corrosioned their qualities to voter choices determining in political progress and politic leader have been gaining more important role and a leader-oriented politics form have been starting dominate to politics life.

Keywords: Political life, political transformation, political parties, decision-making process, leader, mass media.

GİRİŞ

Siyasal-toplumsal değişim ve dönüşümlerin en yoğun yaşandığı dönemlerden biri 19. ve 20. yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşümlerdir. 19. yüzyılda Batı’da sanayi devrimiyle başlayan değişim dalgası yoğun bir kentleşmenin de itici gücünü oluşturarak kentli bir kültürün yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra iletişim teknolojilerindeki yenilikler, ulaşım araçlarındaki gelişmeler ile yeni ilişki biçimleri ve ağları kurulmuştur. Bu dönemde küreselleşmenin de hız kazanması ve kapitalizmin yeniden yapılanması sürecinde iletişim ve bilgisayar teknolojileri ekonomik, siyasal ve kültürel alanların dönüşmesinde önemli işlevler üstlenmiştir (Güzel 2006: 2). Bu yeni dönemin belirleyici unsurlarından olan iletişim teknolojileri ve kitle iletişim araçları gerek kurumsallaşmış siyasal yapıların gerekse bireylerin siyaset yapma biçimlerini de yapısal olarak dönüşmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu dönemde özellikle kitle iletişim araçları siyasal partiler ve seçmenler arasındaki bilgi alışverişini sağlamaları dolayısıyla önemli bir belirleyen olmaya başlamıştır. Kitle iletişim araçları seçmenle olan iletişimi iki yolla yerine getirmektedir. Medya bir taraftan insanlara hükümetin veya siyasal partilerin eylemleri hakkında bilgi verirken bir taraftan da spesifik konularda kamuoyu araştırması yaparak kamuoyunu belirlemeye çalışır (Janda ve ark. 2008: 52). Böylece kamuoyunu belirleme işlevini yüklenen medya, siyasal partilerin de kendilerini medya mantığına göre konumlandırmalarını, ona göre hareket etmelerini ve medyada görünürlüğü sağlamalarını gerektirmiştir. Bu çerçevede seçmen tercihi de önemli oranda medyadan edindiği bilgiler çerçevesinde oluşmaya başlamıştır. Genelde seçmenlerin oy verme tercihlerine bakıldığında söz konusu tercihlerin uzun ve kısa dönemli faktörler tarafından etkilenebilir olduğu görülmektedir. Uzun

dönemli faktörler bir kaç seçim boyunca etkisini devam ettirirken, kısa dönemli faktörler belirli bir seçimle ilişkilidir. Bu faktörler zamanın adayları ve konuların bileşimine göre farklılık gösterir. Uzun dönemli faktörlere bakıldığında parti kimliğinin seçmen tercihinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu çerçevede partiye olan sadakat, seçmenlerin siyasal tercihlerini yaparken dayandıkları psikolojik bağlılığı yansıtır. Bireyin partilerden birine bağlılık duygusu ne kadar güçlü olursa, onun kendisini bağladığı parti tarafındaki psikolojik katılımı da o kadar güçlü olur (Sitembölükbaşı Tarihsiz: 8). Bununla birlikte birçok ülkede partiye olan sadakatin zayıflaması ve ideoloji temelinde oy vermenin düşüşüyle, artan oranda seçmenlerin oy tercihlerinde günlük konulara ve kısa dönemli faktörlere odaklandıkları gözlemlenmektedir. Özgül olarak partilerle seçmenler arasında güçlü bağların eksikliği, toplumun oy verme kararlarının kısa dönemli faktörlerin etkisine açık olduğu daha akışkan bir seçmen davranışına yol açmaktadır. Bu kısa dönemli faktörler arasında kitle iletişim araçlarının siyasal olaylarla ilgili yayınları, güncel konuların değerlendirilme şekilleri ve siyasal liderlerle ilgili imajlar önemli bir yer tutmaktadır (Sitembölükbaşı Tarihsiz: 9).

Bu çerçevede rahatlıkla denilebilir ki içinde bulunduğumuz dönemde lider, artan bir şekilde siyasetin merkezine doğru kayarken, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında siyasetin en belirleyici unsurları olan siyasi partiler, merkezden gittikçe uzaklaşmakta, belirleyicilik niteliklerini kaybetmektedirler. Geçmişten günümüze seçmen davranışını etkileyen önemli bir etken olan siyasal partilerin seçmenlerin gözünde giderek önemlerini kaybetmeleri, en azından 19 ve 20. yüzyılda olduğu gibi belirleyici bir unsur olmaktan çıkmaları siyasi partilerin siyasal süreçte tamamen devre dışı kaldıkları ve herhangi bir fonksiyon icra edemedikleri anlamına gelmemektedir. Gerçekte siyasi partiler hâlâ siyasetin belirleyici unsurlarından biri olmaya devam etmektedirler. Yalnızca önceki dönemlerle karşılaştırıldığında belirleyicilik niteliklerinin aşındığı söylenilebilir. Bu çerçevede çalışmada 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan ve 21. yüzyılın ilk yıllarında daha da hızlanarak devam eden bir şekilde siyasal hayatta lider odaklı bir siyasal yaşamın egemen olmaya başladığı temel varsayımı oluşturmaktadır. Bu varsayım çerçevesinde çalışmada öncelikle dünyada özellikle Batı'da sanayi devrimiyle birlikte siyasal hayatta yaşanan dönüşüm ele alınacak ardından Türkiye siyasal hayatında yaşanan dönüşüm ele alınarak Türkiye'de lider odaklı siyaseti doğuran ve pekiştiren yapısal nedenlere değinilecektir. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması kullanılmıştır. İlgili literatürden tarihsel süreç içerisinde siyasal hayatta meydana gelen değişim ve dönüşümler ele alınarak lider odaklı bir siyasal yaşamı doğuran yapısal koşullar çözümlenmeye çalışılmıştır.

Siyasal hayattaki dönüşümlerin siyasal partiler üzerindeki görünümüne bakmadan önce seçimlere dayanan siyasal sistemlerde siyasal katılımın vazgeçilmez araçları olan siyasi partileri doğuran nedenleri ve siyasal süreçte başat rol oynamaya başladığı 19. yüzyıl modern devletindeki siyasal ve toplumsal durumları

ve siyasi partileri sistemin zorunlu bir unsuru haline getiren sürece kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1. DÜNYADA SİYASAL HAYATTA YAŞANAN DÖNÜŞÜM

Öncelikle Batı toplumlarında yaşanan, oradan tüm dünyaya farklı yoğunluklarla yayılan sanayileşme ve bunun sonucunda ortaya çıkan yoğun kentleşme siyasal karar alma mekanizmalarının değişmesine ve yurttaşların bu mekanizmalarda giderek daha çok yer almasını da beraberinde getiren bir süreci doğurmuştur. Bu süreçte devlet-toplum ilişkileri yeniden düzenlenmiş, parlamentolar yalnızca bir tartışma alanı değil, aynı zamanda kararların alındığı ve yürütmenin yetkilerinin belirlendiği zorunlu yer de olmuştur. Parlamento bireylerin görüş ve tercih oluşturdukları ve onları dile getirdikleri yer olarak bir yandan toplumu, öte yandan da devleti temsil etmeye başlamıştır. Kamuoyu karşısında özerklik kazanan ve yürütmeye karşı bir öncelik sağlamaya çalışan parlamento temsil ettiği seçmenlerin yönelimlerini işleme tabi tutarak yeni siyasal eğilimlerin oluşmasının zeminine haline gelmiş ve halkın sorunlarını dile getiren, çözümler öneren, kamuoyunu ifade eden, kamuoyu oluşturan ve sorumluluk alan siyasal liderleri ortaya çıkaran bir kurum olmuştur(Poggi 2002: 133-134).

19. yüzyılda yaşanan yoğun sanayileşme ve kentleşme hareketleriyle birlikte toplumsal yapıda önemli değişimlerin meydana gelmesi, bu süreçte yeni siyasal kurumların gelişmesi, parlamentonun yetkilerinin ve oy hakkının genişlemesi, belli bir program çerçevesinde örgütlenen siyasal partilerin farklı siyasal eğilimlerin temsilcisi olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. 20. yüzyılda, ülkelerin çoğunda seçme ve seçilme hakkının herhangi bir toplumsal kesim ve cinsiyetle sınırlandırılmadan herkese tanınmasıyla seçimler de tam anlamıyla genelleşmiştir. Böylece, geniş halk kitleleri oy hakkına sahip olurken, bu yeni ve siyasal eğitimi olmayan, yönetim deneyimi ve bilgisi bulunmayan seçmen kitlesini, ancak örgütlü siyasal partiler harekete geçirebilmişlerdir (Duverger 1963: 16, Poggi 2002: 162). Duverger’e göre bu dönemde siyasi partilerin gelişimi parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır. O’na göre partilerin gelişimi oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesine bağlı görünmektedir. Oy hakkı genişletilip yaygınlaştıkça, adayları tanıtabilecek ve oyları siyasal partilere yöneltebilecek komiteler yoluyla seçmenlerin örgütlenmesi zorunluluğu artmıştır. Dolayısıyla partilerin doğuşu, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır (Duverger 1993: 16).

Batı’da ilk defa siyasal iktidarın kuruluşunda söz hakkına sahip geniş bir seçmen topluluğunun ortaya çıkmasıyla birlikte, dar ve kapalı bir yönetici elitin hegemonyasına son vermek suretiyle siyasal hayatta köklü bir değişim meydana gelirken, zaman içerisinde özellikle Batı’da demokratik ideolojinin yaygınlaşması, buna paralel olarak da parlamentoların yetkilerinin genişlemesi ve istikrarlı bir siyasal sistem için siyasal eğitimin önem kazanması, siyasal partilerin sistem

içinde vazgeçilmez temel bir aktör olarak yerini almasını beraberinde getirmiştir (Kapani 2001: 162-163; Öz 1992: 13). 1900'lü yılların başlarından itibaren siyasi partiler kendilerini eğiten ve destekleyen ideolojinin de önemli katkısıyla seçimlerde büyük güç kazanmış ve böylece hem adaylar hem de seçmenler için parti bağımlılığı başlamıştır. Seçmen sembole, ideolojiye ya da partinin programına bağlandıkça, adaylar da seçilebilmek için partiye bağlanmışlardır (Sartori 2004: 89).

Siyasi partilerin bu konumu 20. yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başlamıştır. Poggi, 20. yüzyılın ortalarında, Batı ülkelerinde siyasi sürecin "sınaî gelişme"nin, "refah"ın vb. nasıl arttırılacağı sorusu çevresinde dönmeye başladığını, bu gelişmenin devlet / toplum ayırımı üzerinde doğrudan etkilerinin olmasının yanı sıra partilerin ideolojik mirasının belirleyici önemini azalttığını, çünkü ulusal ürünün nasıl arttırılacağı sorununun, sonuçta siyasi olmaktan çok "teknik" bir konu olarak görüldüğünü belirtmekte ve bunun sonucunda partinin ideolojik eğilimlerinin yumuşadığını ve partinin örgüt ve seçmen tabanı karşısında parti önderliğinin özerkliğinin arttığını ifade etmektedir (Poggi 2002: 163-164). Bu dönemde devlet, icraatlarını parlamentodaki partiler vasıtasıyla meşrulaştırmış, siyasi partiler ise kaynakları bakımından giderek daha çok devlete bağımlı hale gelmişlerdir. Devletle iç içe geçen partiler de, hâkim rejime artık esaslı olarak muhalif olamamakta ve toplumda köklü bir değişim amaçlayan siyasi programlar da gütmemektedirler (Süer 2011: 57). Bu süreçte parti liderliğinin gittikçe parti programlarından ve partinin temel ideolojilerinden bağımsız hareket etmeye başladığı ve siyasaların oluşturulmasında özerk bir konuma geldiği de görülmektedir. Poggi bu durumu "parti bir kez parlamentoda çoğunluğu sağladıktan sonra, artık politikalarını, ideolojik tercihlerine çok az bir bağlılıkla pragmatik bir biçimde oluşturabildi"(Poggi 2002: 164) şeklinde ifade etmektedir. Kirchheimer de bu çerçevede ideolojiden yoksun partizanlığa ve siyasi partilere, devlet ve güçlü menfaat gruplarından oluşan üçlü kuvvet kartelinin gelişimine işaret etmiştir. Bu süreçte siyasi partiler, toplumdan uzaklaşarak devlet aygıtı durumuna gelmiş, bu da farklı sosyal sınıfların siyasi hareketliliğinde azalmaya yol açmıştır. Bu süreçte parti üyeleri ve liderliği arasındaki mesafe artmış ve siyasi partiler sisteme entegre olarak seçmenleri siyasi ürünlerin eleştirmeyen tüketicileri olmakla yetinmelerini sağlamaya çalışmışlardır (Süer 2011: 57). Bu şekilde parti üst kadrolarının parti programından ve parti ideolojisinden özerk hareket etmeye başlaması, sosyo-ekonomik ve siyasi alanda yaşanan diğer gelişmelerle birlikte zaman içerisinde yurttaşların da ideolojik bağlarının zayıflamasıyla parti bağlarında da önemli bir gevşeme yaşanmıştır. Parti bağlarında yaşanan zayıflamaya değinen Kirchheimer bunun nedenlerini çok çeşitli sosyo-ekonomik ve sosyolojik gelişmelerle birlikte siyasi hayatta yaşanan değişimlere bağlamaktadır. Kirchheimer'e göre ilk olarak yerleşmiş demokrasiler de dâhil olmak üzere, ilkeli muhalefet ve siyasi karşıtlığın ortadan kalkmasıyla parlamenter demokrasinin yıpranmasıyla parti bağlarına olan sadakat zarar görmüştür.

İkinci olarak “devlet-parti” kartelinin ortaya çıkışıyla partilerin, kendilerinin toplumsal temelleriyle ilişkilerini kesmesi ve devletle iç içe geçmeleri sonucunda, siyasetin, bireysel siyasi amaçları için hukuki araçları kötüye kullanabilen profesyonel siyasetçiler tarafından, sırf “devlet idaresi” seviyesine indirgenmesi partiye olan sadakati tahrip etmiştir. Üçüncü olarak toplumsal temellerinden kopmuş ve devlet tarafından maddi olarak beslenen partilerin, parti örgütlenmelerini profesyonelleştirmeleri ve daha çok seçmen çekmeye yönelik yöntemleri uygulamaları ve son olarak, bu gelişmelerin, kitlelerin siyasi “apati”sine ve geniş ölçüde depolitizasyonuna, ayrıca, “yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki klasik ayrımın ortadan kalkmasına” yol açması sonucunda seçmende partilere olan bağlılık giderek azalmıştır (Süer 2011: 56-57).

Gerek seçmen tercihinde gerekse parti yönetim kadrolarında yaşanan bu değişimler siyasi parti yapılarında da özellikle ideolojik yapılarında da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Aslında parti yapılarında yaşanan değişimler ile seçmen tercihlerinde yaşanan değişimler birbirini hem besleyici hem de tamamlayıcı bir özellik taşımaktadır. Siyasi parti yapılarında meydana gelen değişimleri iyi anlatan bir örnek Kirchheimer tarafından ortaya atılan ve tanımlanan “catch-all parties” (kitle/toplayıcı parti) olarak isimlendirilen ve tüm seçmenlere hitap eden partilerdir (Krouwel 2003: 31). Batı Avrupa partileri ve parti sistemlerinin büyük dönüşümünü tartışan Kirchheimer, kitle bütünleşme partilerinin kendilerini ideolojik kör olan catch-all partilere dönüştürdüklerini ifade etmektedir. O’na göre siyasal pazarın kanunlaşma eğilimi ile birlikte partiler kitlelerin moral kadrolaşması ve entelektüel girişimlerinin önceki başarılarını kullanmaya başlamışlardır. Partiler, ideolojileri önemsiz gibi lanse etme, önemlerini azaltma veya kullanmama eğilimi gösterirken, çıkar gruplarının desteğini sağlamak için çeşitli önerilerde bulunma, liderlerinin kalitelerini vurgulama ve nereden gelirse gelsin kendilerine destek aramanın peşine düşmüşlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus bütün partilerin bu yolu izlememelerine rağmen Batı Avrupa parti sistemlerinin dönüşümünün üretilmesinde bir catch-all partinin başarısının diğer partileri taklit etmeyi gerekli kılmaya başlamış olmasıdır (Wolinetz Tarihsiz: 145-146). Gün geçtikçe gerek parti programlarında gerekse sosyo-ekonomik politika tercihlerinde birbirlerini taklit etmeye başlayan siyasi partiler böylece birbirlerine benzemeye ve aynı şeyleri farklı kişi ve üsluplarla ifade etmeye başlamışlardır. Bu çerçevede belli bir ideolojiye kesin bağlılıkla sosyal konumunu güçlü bir şekilde koruyan bir örgüt yerine catch-all partiler gelecek seçimleri kazanma ve kısa dönemli amaçları elde etmek için hemen hemen aynı programlarla yarışa girmeye başlamışlardır (Krouwel 2003: 33). Parti ideolojisinin kesin düşüşü; parti liderliğinin güçlenmesi; bireysel parti üyesinin rolünün azalması; geniş bir çevreden seçmenler ile güçlendirme ve son olarak farklı çıkar gruplarına erişmeyi güvence altına alma (Krouwel 2003: 33) gibi nedenler siyasi partilerin catch-all partilere dönüşmelerini ve siyasal karar alma süreçlerinde liderlerin ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir. Katz ve Mair’e

göre de yeni dönemde seçimler politika veya programlardan daha çok liderlerin seçimi etrafında dönüyor gibi görünmektedir. Bu politika veya programları oluştururken yetki parti üyeliğinden çok parti liderliğindedir (Katz and Mair 1995: 8).

Bu çerçevede Kirchheimer de liderlerin siyasal hayatta ön plana çıkmalarını catch-all parti siteminin bir parçası olarak görmektedir. Buna göre sıradan vatandaşların siyasi süreçlere giderek yabancılaşmaları sonucunda karar alıcı yapıların dışında kalmaları bu süreci besleyen önemli bir etkidir. Böylece Batı siyasal hayatında, bir yandan seçmenler siyasi teşkilatlanmalar üzerinde, öbür taraftan siyasi teşkilatlanmalar da taraftarları üzerindeki denetimlerini kaybetmektedirler. Denetim kaybı ve yönetimle geniş halk kitleleri arasındaki bağlantısızlık, gücün popüler liderler elinde toplanması sonucunu doğurmuştur (Süer 2011: 57-58). Bu durum hem genel seçimlerde hem de yerel seçimlerde seçmenin partiden çok adaya yönelmesine neden olmuştur. Seçmenin siyasal partilere yönelik davranışlarında meydana gelen değişimleri ele alan kamuoyu araştırmaları da seçmenin giderek parti bağlarından uzaklaşarak siyasi lidere göre oy kullandığını ortaya koymaktadır. Bu araştırmalardan bir tanesini Boiney ve Paletz tarafından yapılan araştırma ortaya koymaktadır. Uztuğ, Boiney ve Paletz tarafından 1940'lardan 2000'li yıllara kadar geliştirilen seçmen tercih modelleriyle ilgili önemli saptamaları şu şekilde özetlemektedir:

- "Partililik kimliği oy verme kararını etkileyen merkezi bir değişken olma özelliğini korumasına karşın önemi sürekli azalmaktadır.
- Parti önemini kaybederken, aday imajı dikkat çekici bir gelişim göstermektedir. Seçmen tercihi modelleri, adaylar açısından oluşturulmaya başlandı ve imajın oyu etkilemede temel bir rolü olduğuna dair güçlü kanıtlar öne sürüldü.
- Adayın konular karşısında aldığı tavır, aday değerlendirmesinde katkıda bulunmaktadır. Aday ve konu-fikir değerlendirmelerini birbirinden ayırmanın zorluğuna karşın, konuların aday imajını -kimliğini- etkilemede önemli bir rolü olduğu açıkça ortaya çıkmıştır." (Uztuğ 2004: 184).

Genel olarak yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı parti bağlarında yaşanan gevşeme 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca hızlı bir seyir izleyerek günümüze kadar gelmiş ve 19. ve 20. yüzyılın ilk yarısında ağırlıklı olarak siyasetin işleyişini belirleyen siyasal parti ve ideolojilerin seçmen tercihinde belirleyicilik özelliklerini aşındırarak lider odaklı bir siyasal yapının giderek siyasal alana hâkim olmasını beraberinde getirmiştir. Dünyada yaşanan bu gelişmeler Türkiye'ye de benzer bir şekilde yansımıştır. Batı ile kıyaslandığında seçimlere dayanan yöneticilerin belirlenmesi daha kısa bir tarihe sahip olan Türkiye'de zaten öteden beri liderin belirleyiciliği önemli bir etken olmuştur. Bu çerçevede Türkiye siyasal hayatında özellikle siyasal karar alma süreçlerinde liderin belirleyici konumu ve

dolayısıyla lider odaklı bir siyasal hayat seçmen tercihlerine yansımakta ve seçmenin parti plan ve programlarından çok siyasal liderin kişisel özelliklerini ön-
celeyen bir davranış içerisine girmesini beraberinde getirmektedir. Bu durumun
yaşanmasının en önemli nedenleri olarak Türkiye’de siyasi partiler arasındaki
farkların giderek kaybolması; parti benzeşmelerinin yaşanması ve siyasi parti
kurumsallaşmalarında yaşanan sıkıntılar olarak sayılabilir. Yaşanan bu durum
siyasi partiler yerine lider odaklı siyasal hayatın egemen olmasına neden olmak-
tadır. Türkiye’de siyasal partilerin işleyişlerinde ortaya çıkan sorunlarla birlikte
özellikle son dönemlerde yaşanan küresel ve bölgesel siyasal değişim ve dönü-
şümler de siyasal hayatta partilerin giderek arka planda kalmalarına buna karşı-
lık liderlerin ön plana çıkmalarına katkıda bulunmaktadır. Bütün bu gelişmelere
bağlı olarak siyasal süreçte siyaset yapma biçimi de değişmiştir.

2. TÜRKİYE’DE SİYASETİN DÖNÜŞÜMÜ VE LİDER ODAKLI SİYASET

Türkiye’de siyasetin dönüşüm sürecine bakıldığında özellikle 19. yüzyılın başla-
rından itibaren başlayan önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Türki-
ye’de 1808’de Sened-i İttifak ile başlayıp, Tanzimat ve ıslahat fermanları ile de-
vam eden ve 1876’da Kanun-i Esasi’nin ilânı ile gelişen değişim süreci 1908 İkin-
ci Meşrutiyet Dönemi ile siyasal anlamda belli bir çoğulculuğun başlaması nok-
tasına gelmiş ve Cumhuriyetin ilanı ile de yeni bir aşamaya geçilmiştir. Bu aş-
amayla devletin üzerine kurulduğu egemenlik yapısı ve yönetim biçimi köklü bir
değişim geçirmiş ve bu yeni egemenlik yapısı ve yönetim biçiminin bir gereği
olarak siyasal karar alma süreçlerinde yer almak üzere kurulan ve örgütlü yapı-
lar olan siyasi partiler sistemin başarısı açısından zorunlu bir unsur haline gel-
mişlerdir. Ancak cumhuriyetin ilk 20-25 yıllık döneminde çok partili siyasal ha-
yat denemeleri yapılmasına karşın başarılı olunamamış ve çok sınırlı bir katılım-
la tek partili bir siyasal hayat yaşanmıştır. Çok partili bir parlamento 1924’te Te-
rakkiperver Cumhuriyet Fırka ve 1930’da Cumhuriyetçi Serbest Fırka ile yapılan
başarısız denemelerden sonra 1946’da kurulan Demokrat Parti ile başarılabilmiş-
tir. Çoğunluk sistemine ve açık oy, gizli tasnif ilkesine göre yapılan 1946 genel
seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Çiftçi ve Köylü Partisi,
Türkiye Sosyal Demokrat Partisi ve Türkiye Sosyalist Partisi girmiş, Cumhuriyet
Halk Partisi 395, Demokrat Parti 66, Bağımsızlar 4 sandalye kazanmışlardır (Er-
tuğrul 2008, Akt: Arslanoğlu w3.gazi.edu.tr/~iarslan/ demokrasinin gelisimi.
doc). Her türlü manipülasyona açık olan açık oy, gizli tasnif ilkesinin kaldırıla-
rak yerine gizli oy, açık tasnif ilkesini getiren Seçim Kanunu 9 Temmuz 1948
yılında Mecliste kabul edilmiş, ancak yargı güvencesi getirilmediği gerekçesiyle
17 Kasım 1948’de yapılan milletvekili ara seçimlerine Demokrat Parti katılma-
mıştır (Ertuğrul 2008, Akt: Arslanoğlu w3.gazi.edu.tr/~iarslan /demokrasinin
gelisimi.doc). Bu düzenlemede çoğunluk sistemine dokunulmamış ve 14 Mayıs
1950’de yapılan genel seçimler, aralarında oransal olarak çok büyük bir fark ol-
masa da çoğunluk sisteminin uygulanmasından dolayı Demokrat Parti, ezici bir

milletvekili sayısı çıkararak iktidara gelmeyi başarmıştır. Bu çerçevede Türkiye’de çoğulcu bir siyasal rejimin kurulmasından sonra yaşanan değişimlere daha yakından bakmakta fayda vardır.

2.1. Çok Partili Dönemde Siyasal Hayat

Cumhuriyet döneminde çok partili siyasi hayata geçildiği tarih olan 1946’dan bu yana Türkiye siyasal hayatı önemli değişimler yaşamıştır. Türkiye siyasetinin 1945-1960 arası dönemine bakıldığında partiler arasında gerek ideoloji gerekse parti programları arasında çok büyük farkların olmadığı, mecliste ağırlığı oluşturan siyasi partilerin (CHP ve DP) sağ eğilimli partiler olduğu görülmektedir. Türkiye siyasal hayatının 1945-1960 dönemini analiz eden Karpat, Türkiye’de 1945’ten sonra kurulan başlıca siyasi partilerin, zincirleme tepki şeklinde birbirini takip eden ve ilk önce CHP içinde başlayan birtakım fikir ayrılıkları ve parçalanmalar sonucu doğmuş olduğunu, bu fikir ayrılıklarının daima milletvekilleri arasında başlamış olduğunu ve böylece siyasi partilerin de halk arasında değil, doğrudan doğruya TBMM’de kurulduğunu ifade etmektedir. Partiler arası çekişmelerin de genel olarak ideoloji farklarından değil, kişisel mücadelelerden doğduğunu belirten Karpat, bu dönem siyasetinin niteliklerini şöyle açıklamaktadır

“Türk siyasi partileri 1961’e kadar belli bir sosyal sınıfı temsil etmez, kuramsal olarak bütün milleti temsil etme hedefini güderlerdi. Bu sebeple, bir sınıf temeli üzerine kurulmuş olan küçük siyasi partileri hoşnutsuzlukla karşılarlar. Bundan dolayı Türkiye’de bütün siyasi partiler, muhafazakâr, gelenekçi fikirleri temsil eden orta yolcu partilerdi. Türkiye’de 1961’e kadar partilerin birbirlerine benzeyişinin baş sebebi aralarında gerçekten ana sorunlar üzerinde görüş farklılıklarının mevcut olmamasıdır. Böyle sorunlar olsaydı, sonuçlar da değişik olurdu. Türkiye’de mevcut büyük siyasi partilerin programlarının hepsi, devletçilik bir yana bırakılırsa, herhangi bir belli iktisadi ve toplumsal kurama dayanmazdı (Karpat 2008: 513-514). Eskiden Türkiye’de siyasi partilere kişiler hâkimdi: programı ne olursa olsun, parti, liderine tabi olur. Politikası da liderin görüşlerine, mizacına, karakterine göre biçimlenir. Siyasi partilerde şahsiyet kavgaları ya lidere tamamen boyun eğmekle veya asilerin partiden ihracıyla sonuçlanmaktadır (Karpat 2008: 515).

1960-1980 dönemine bakıldığında 1961 Anayasasının hukuki düzlemde getirdiği düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, o dönemdeki sosyo-ekonomik gelişmeler ve çoğulcu ortam içinde siyasi partilerin yapısı ve işlevinde önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu dönem siyasi partilerinin, 1960 öncesine göre ideoloji, örgütlenme ve temsil açısından daha net ayrıştıkları söylenebilir. Özellikle örgütlenme özgürlüğü, sendikaların ve diğer sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması ve siyasi partiler üzerindeki ağırlıkları, hem 1960 öncesine hem de 1980

sonrasına göre daha çoğulcu ve temsil yeteneği daha yüksek bir yapı oluşturmuştur. Siyasete doğrudan katılım kanallarının açık olması, parti içi rekabet koşullarının önünü açmış ve partilerde yeni bir işleyiş ortaya çıkarmıştır. Bu yapı, liderin konumunu ve işlevini çok değiştirmemiş olsa da onu etkileme, yönlendirme, baskı altında tutma, tabana ve örgüte daha duyarlı ve katılma konusunda etkili bir dönem yaşanmıştır. Siyasi parti düzenlemelerinin daha rekabetçi bir yapıyı zorunlu kılması ve örgütlenme özgürlüğünün geniş olması da göz önüne alındığında 1960-1980 arası dönem lidere olan bağlılığın görece azaldığı bir dönem olarak kabul edilebilir. Bülent Ecevit’in Cumhuriyet’in ve CHP’nin kurucu liderlerinden İsmet İnönü’ye karşı CHP Kongresini kazanması, Adalet Partisi’nin parti kongrelerinin biçimsel de olsa en az iki aday olmasını zorunlu kılması bu dönem siyasetinin daha rekabetçi olan yapısını göstermesi açısından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de 1960-1980 arası dönem geniş tabanlı siyasi partilerin gerek sağda gerek solda, sosyal grup, sivil örgütlerin partilerde temsili ve yetkinliği bakımından daha çoğulcu bir görünüm sergilediği söylenebilir. Yine bu dönemde, parti içi çoğulcu yapı ve rekabet ortamı 1960 öncesine ve 1980 sonrasına göre daha gelişkin bir mekanizmaya sahip olmuştur (Bila 2001: 48-49). Örneğin, aday belirleme ve organ seçimlerinin katılımcı yöntemlere uygun yapılarak, seçilen adaylar ve yerel organların değiştirilmedikleri bilinmektedir. Bunların başında, liderlerdeki oligarşik eğilimlerin kınıldığını, böylece partilerin kısmen dış baskılardan korunduğunu tüzük hükümleri ve hukuki düzenlemelerle parti içinde rekabetçi esasların uygulanmaya çalışıldığı kabul edilmektedir. Aslında, karar alma süreci açısından tam olarak parti içi yapılarının katılımı sağlayıcı yöntemlere uygun işlediği söylenmese de; aday belirleme yöntemleri yönünden 1980 sonrası dönemden daha katılımcı olduğu söylenebilir. Bu dönemde gerek örgüt düzenini belirleyen seçimler, gerekse milletvekili ve belediye-mahalli seçimlerde adayların genellikle delege seçimleriyle belirlendiği, parasal kaynakların ya da statülerin öne çıkmadığı görülmektedir (Tuncay 2000: 148-149).

2.1.1. 1980 Sonrası Dönemde Siyasal Hayat

Türkiye siyasetinin en önemli dönüm noktalarından biri olan ve özgürlük ortamının ortadan kalktığı 1980 askeri darbesi sonrası sürece bakıldığında siyasal hayatın yeni baştan düzenlendiği görülmektedir. Türkiye’de 1980 askeri darbесinden önce politize olmuş geniş bir toplumsal kesim ve buna paralel olarak siyasal hayat da tam bir mücadelenin sürdüğü aktif bir alanken darbe sonrası dönem bunun tam tersi bir durum yaşanmıştır. Bu yeni dönem toplumun apolitize olmasını beraberinde getirmiş ve siyasal katılım sandık başına gitmeye indirgenmiştir. Bu dönemde siyasal partiler de belli bir dönüşüm geçirmişler ve ideolojik bağları da giderek zayıflamıştır. Siyasal yelpazenin sağında ve solunda olan partiler gitgide merkeze kaymaya ve “catch all parties” (tüm seçmenleri hedefleyen-kitle partileri) olarak tüm seçmenlere hitap etmeye başlamışlardır. Bunun en

güzel örneği Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'nin (ANAP) sloganlarında dört eğilimi birleştirdiğini ve herkesin partisi olduğunu öne sürdüğü durumdur. Bu süreçte merkeze doğru kaymayan partiler ise marjinal partiler olarak nitelendirilmeye başlanmışlardır. Yine bu dönemde çok partili hayata geçerken getirilen yasaklar ve vetolarla ülkenin siyasi elitinin büyük kısmı devre dışı bırakılmıştır. Bunun sonucu olarak hem halkın ve farklı kesimlerin temsil seviyesi düşmüş hem de siyasete yeni bir partide ve doğrudan iktidara gelerek giren siyasetçilere sağlanmış olan olanaklarla, oligarşi hiç bir engelle karşılaşmadan kolaylıkla işletilmiştir. 1980'den sonra birçok siyasetçinin yasaklı olması, yeni partilerin kurulması ve bunların da olabildiğince köklerinden ayıklanmasıyla yeni bir sürece girildiğini belirten Yıldız, parti benzeşmelerini ve bunun sonuçlarını şöyle açıklamaktadır:

“Bu kez partiler radikal söylemlerden uzak kalmaya çalışarak, kendilerini merkeze yakın konumlandırmışlardır. Bu durum “merkeze yığılma” olarak tanımlanmaktadır. Parti kimliğinde, siyasi parti yasasının da getirdiği sorunla ve zorunlulukla, baskın bir tanım oturtulamamıştır. Partilerin merkeze yığılmasına, kitle iletişim araçlarının ancak parti temsilcilerine / liderlere yerlerini ve zamanlarını ayırabilmeleri de, parti kimliğinden çok liderlerin ve iletişim araçları aracılığıyla yayılan lider imajlarının baskın duruma gelmesinde rol oynamıştır.” (Yıldız 2002: 86).

1980 sonrası dönem, öncelikle katılım kanallarının, siyasete doğrudan katılım kanallarının tamamen kapatıldığı bir dönemdir. Bu süreçte, devlet onaylı ve destekli lider figürünün egemen olduğu 6-7 yıllık kapalı bir dönem yaşanmıştır. Türkiye’de, 1980 sonrasında dinsel ve etnik temelli ideoloji partileri dışındaki partilerin birbirine çok daha benzediğini, liderle tanımlandıklarını, parti içi istişarenin ve katılım kanallarının yerini liderlik ve kadro mücadelesinin aldığı söylenebilir. Yine bu dönemde sosyal temsille ideolojik hedefe dönük siyasi hedefin yerini kişisel çıkar ve kişisel ikbalin aldığını, para ve parasal beklentilerin egemen olduğunu, liderliğin patronaj sistemiyle çalıştığı görülmektedir. Bu durumun 1980 sonrası yaşanan değişim ve dönüşüm olgusunun bir sonucu olduğunu belirten Öz, bu dönemin Türk siyasal hayatını yapısal olarak nasıl değiştirdiğini ise şöyle açıklamaktadır:

“1980’lerdeki hızlı sosyo-ekonomik değişim ve dünyaya açılma siyasetinin beraberinde getirdiği geleneksel/kültürel değerlerin aşınması süreci ve arayış ortamı, özellikle oportünizmin ağır bastığı, prensiplerin ikinci plana itildiği bir siyasal elit kültürünün gelişmesine elverişli bir zemin yaratmıştır. Gelişmenin siyasal geleneklerin alt-üst olmasını sağlayan askeri yönetim ve sonrasında örtüşmesi böyle bir eğilimi beslemiştir. Sonuçta siyasetin kaygan zemini, yani siyasi elitlerin sürekli arayış içinde olduğu, kolayca parti değiştirip ittifak çabası içine girebildiği bir

siyasal yapı, giderek patolojik bir nitelik kazanmış ve bunun doğal bir sonucu olarak da yeni ama ilkeli bir siyaset anlayışının kurumsallaşması mümkün olamamıştır.”(Öz 1997: 71).

Gençliğin, üniversitenin, sendika ve diğer sivil toplum kuruluşlarının siyaset dışı bırakıldığı bu dönemde parti içinde ve parti dışında örgütlenme ve temsil yeteneğinden söz etmek mümkün değildir (Bila 2001: 49). Arslanoğlu’na göre bu durumun en önemli nedenlerinden birisi de 12 Eylül darbesinden sonra çıkarılan Partiler Kanunu’nun liderlere büyük yetkiler vererek milletvekili adaylarının tespitini onlara bırakmış olmasıdır. “Bu kanunun ilk uygulamasını Özal yaparak 1983 seçimlerinde partisinin adaylarını kendisi ve çevresindeki birkaç kişi ile birlikte belirlemiştir.”(Arslanoğlu w3.gazi.edu.tr/~iarслан/ demokrasinin gelismisi). Özal’ın kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) gerek parti yapılanması gerekse de seçimlerde belirlediği seçim stratejisi ile yukarıda ifade edilen catch-all partilere iyi bir örnek oluşturmaktadır. Dört eğilimi birleştirme iddiasındaki Özal’ın ANAP’ı ilk defa girdiği genel seçimlerde farklı ideolojik eğilimlere sahip seçmen kitlelerinden önemli oranda oy alarak tek başına iktidara gelebilmiştir. Bu durumun yaşanmasında Batı Avrupa Parti sistemlerinde yaşanan dönüşümde olduğu gibi bir dönüşümün Türkiye’de de yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kirchheimer’in vurguladığı parti sistemlerindeki benzer bir dönüşüm Türkiye’de tüm 80’ler ve 90’lar boyunca hızlanarak devam etmiş ve günümüze kadar gelebilmiştir. Bu çerçevede ideolojilerin gözden düşmeleri ile parti bağlarında görülen zayıflama, lider bağımlı bir siyasal parti yapılanması ve siyasal karar alma süreci, Türkiye’de siyasal partilerin hem parti programları hem de seçim vaatlerinde yaşanan benzeşme ve siyasi partilerin kendilerine has kurumsallaşma sorunları ile birlikte parti içi istişare ve iletişim sorunu da lider odaklı bir siyasal hayatın egemen olmasını beraberinde getirmiştir.

2.2. Siyasi Parti Bağlarının Zayıflaması ve Lider Odaklı Siyaset

Lider odaklı bir siyasal hayatın ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden biri seçmenlerde siyasi partilere karşı oluşan güven azalması ve bunun bir sonucu olarak parti bağlarında görülen zayıflama. Bu çerçevede tabanla ciddi ilişkileri olmayan siyasal partilerin, 1980 sürecinin Türk siyasal yaşamına armağanı olduğunu ve 1980 sonrasının toplumsal yapısını “sermayesi kurumsallaşırken, siyaseti bireyselleşen” yapı olarak tanımlamak gerektiğini belirten Yıldız, bu yapının 1990’lı yıllarda özel televizyonların önce yasa dışı sonra yasal yollarla toplumsal yaşama girmesine neden olduğunu ve artık bireylerin evlerinde, yalıtılmış ortamlarda televizyonla ve devlet tekeline kurtulan “doğru”larla karşılaşır olduğunu belirtmekte ve bu durumun seçmen üzerindeki etkilerine değinmektedir. Yıldız’a göre:

“Tüm bu gelişmelere koşut olarak, seçmen profili de değişmektedir. Çoklu iletişim ortamının öncesinde seçmen kişisel iletişim, kültürel yapı, çevre gibi etkenlerin etkisiyle oy verme kararını belirlemekteydi. Oysa günümüzde kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği geleneksel yapıdaki çözülme ile “yalnızlaşan” seçmen, kararlarını evinde iletişim araçlarının kendisi için sunduğu “en iyi”yi, “en güvenilir”i izleyerek belirlemeye başlamıştır. Seçmenler siyasal kişiliklerin filmlerde, dizilerde izledikleri “yıldız”lar kadar gerçek ya da siyasal olayların o film ve dizilerdeki kadar abartılı olduklarını görmektedir. Nasıl ki filmlerde “yıldız”ların özel yaşamları, yatak odaları gösteriliyorsa, politikacıların yaşamlarına ilişkin ayrıntılar da talep edilmektedir. Artık politik eylem ve kararlar yerini kurmaca olan ya da olmayan gösterilere bırakmakta, her şey seçmenin zihninde onaylanabilir imajlar yaratmaya yönelmektedir.”(Yıldız 2002: 104-105).

Bu durum siyasetin ve siyasal parti ve karar alıcılarının seçmenle olan ilişki biçimini kökten değiştirmiş, siyasal seçimler televizyon üzerinden yapılmaya, kitle iletişim araçları aracılığıyla seçmenle buluşma devri başlamıştır. Bu konuda yapılan kamuoyu araştırmaları da söz konusu durumun nasıl değiştiğini ve seçmen tercihlerinde siyasi parti plan ve programlarından daha çok lider odaklı bir siyasal yapıya doğru bir eğilimi güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Özellikle Türkiye’de 1980 ve 1990’lardan sonra yapılan genel seçimlere ve kamuoyu araştırmalarına bakıldığında siyasi parti üyesi olanlar ile siyasi parti üyesi olmayan seçmenlerin davranışının şekillenmesinde her ne kadar farklı etkenler söz konusu ise de parti lideri, parti tipi, liderin vaat ve söylemleri, liderin imajı gibi faktörler seçmen davranışının belirlenmesinde önemli bir konuma gelmiştir. Devran, yapılan bazı kamuoyu yoklamalarında parti tercihlerinde liderin önemli hatta birinci etken olduğunun ortaya çıktığına vurgu yapmaktadır (Devran 2003: 197). Çaha’nın yaptığı bir araştırmada seçmenlerin davranışını etkileyen en önemli faktörler arasında lider, kadro, siyasi görüş ilk üç sırada yer almaktadır (Çaha ve ark. 2002: 77). Yıldız da siyasal süreçte liderlerin ön plana çıktığına vurgu yapmaktadır. “Türkiye’de liderler siyasetin en önemli etkenidir. Siyaset sürecinde liderlerin belirleyiciliği yalnız Türkiye için değil, diğer pek çok ülke için de geçerlidir. Artık siyasetin temel aktörü partiler yerine liderlerdir ve bu gerçek, siyasal sistemden bağımsızdır.”(Yıldız 2002: 81).

Benzer bir saptama da “TÜSES’in “veri araştırma” ile 1994-2002 yılları arasında gerçekleştirdiği araştırma ile ortaya konulmuştur. Bu araştırma sonuçları Türk seçmenin siyasi partilere olan güvensizliğini ortaya koymaktadır. Buna göre:

- Türkiye’de partilere güvenmeyen ve zaman içinde giderek büyüyen bir kitle var.

- Türkiye’nin sorunlarına çözüm getirebilmek, hatta olası tehlikeler karşısında ülkeyi ve menfaatlerini koruyabilmek konusunda tam olarak güvenilen bir siyasi parti yok.
- Parti yandaşlarının dahi kendi partilerine olan güvenleri tam değil. (Uztuğ 2004: 17).

Yıldız’ın, Erder’den aktardığına göre TÜSES tarafından 1990’larda yapılan araştırmalar da Türkiye’de oy verme kararını etkilemede partiden lidere doğru hızlı bir değişimin olduğunu göstermektedir. Buna göre Türkiye örgütsüz bir toplum yapısına sahiptir. Üstelik Türkiye’de seçmenler parti tercihleri bakımından esnek bir tavır göstermektedir. Seçmen eğilimlerinde ise büyük bir kutuplaşma bulunmamaktadır (Yıldız 2002: 85). Üstelik merkez, merkez sağ ve merkez sol partilerin benzer yapı ve programları nedeniyle oy vermede parti kimliği ve parti bağlarının yerini başka etkenler alabilmektedir. Oy verme davranışında imajın önem kazanması politikacıların iletişim ve imaj danışmanlarının işini kolaylaştırmaktadır. Çünkü eğer parti bağları ve ideolojiler oy vermede ağırlığını sürdürüyor olsaydı onları değiştirmek oldukça zor ya da olanaksız olurdu. Oysa imaj seçmenin gereksinimlerine göre biçimlenebilen bir kavramdır. Dahası siyasetçi de “etkileyici kişilik imajı tasarımını oynayabilmeyi ve öyle görünüp öyle olmayı öğrenebilir.” (Yıldız 2002: 85). Bunun önemli bir göstergesi 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde yaşanan manzardır. Bu seçimden önce iktidarda olan partilerden hiç birisi %10’luk ülkesel seçim barajını aşamamış ve meclis dışı kalmışlardır. Buna karşın ilk defa genel seçimlere giren Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) oyların %34’ünü alarak birinci parti olmuştur. Aynı şekilde 1999 genel seçimlerinde seçim barajı altında kalarak Meclise giremeyen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) de oyların %21’ni alarak Meclise giren iki partiden biri olmuştur. Bu seçimler seçmenlerin parti bağlılıklarının ne kadar zayıf olduğunu göstermenin yanı sıra Türk seçmeninin esnekliğini de ortaya koyan önemli bir göstergedir. Çünkü bu seçimde daha önce oy vermedikleri bir partiyi tercih edenlerin oranı %50’nin üzerindedir.(1)

Siyasal hayatta partiden lidere doğru bir kaymanın olduğunu göstermek açısından önemli bir araştırma Doğan ve Göker tarafından 29 Mart 2009 yerel seçimleri çerçevesinde ortaya konmuştur. 29 Mart 2009 yerel seçimlerinde seçmen tercihini etkileyen faktörlerin etki düzeyi, seçmenin yerel seçim sürecinde ne tür etkenleri dikkate alıp almadığının ortaya çıkarılmasının amaçlandığı ve bu çerçevede, Elazığ merkezde 1000 seçmenle anket uygulaması yapılarak yerel seçim sürecinde seçmen tercihini etkileyen faktörlerin çözümlemesinin yapıldığı araştırmada parti liderinin yerel seçimler söz konusu olduğunda dahi seçmen tercihinde önemli bir belirleyici unsur olduğu ortaya konulmuştur. Parti lideri ve belediye başkan adayının seçimdeki oyu etkileme oranları toplandığında %35,7’lik bir oranla parti tercihinin önüne geçtiği görülmüştür. Bu araştırmada

parti ideolojisinin seçmen davranışını etkileme oranı %19,1'de kalmıştır (Doğan ve Göker 2010: 159-187). Doğan ve Göker'in araştırması aynı zamanda kamuoyu araştırmaları ve kitle iletişim araçlarının seçmen tercihindeki belirleyiciliğinin ortaya konulmasında da önemli veriler sunmuştur. Buna göre seçmen parti programına ve vaatler yerine kamuoyu anketleri ve kitle iletişim araçları üzerinden yapılan iletişim çalışmalarından önemli oranda etkilenmektedir. Parti programı ve vaatler burada ikinci hatta üçüncü planda kalmaktadır. Bu araştırmanın verilerine göre seçmenlerin kamuoyu araştırmalarını, tercihlerini belirlerken önemsedikleri ortaya konmuştur. Buna göre 'Kamuoyu araştırmaları ve anket sonuçları siyasi tercihimizi etkiler' yargısına % 41,1'i kesinlikle katıldığını, % 36,7'si ise katıldığını belirtmiştir. Yine bu verileri destekler nitelikte bir diğer veri ise, 'Halkın çoğunluğunun eğilimleri siyasi tercihimizi etkiler' yargısına verilen cevaplarda ortaya çıkmaktadır. Bu yargıya katılımcıların % 40,7'si 'Kesinlikle Katılıyorum' cevabını verirken 'Katılıyorum' cevabını verenlerin oranı ise % 34,9'dur. Bu çalışmada ortaya konan bir diğer önemli tespit ise özellikle kitle iletişim araçlarının seçmen tercihinin belirlemede ön planda olduğudur. Bununla birlikte araştırmanın en dikkat çeken bulgularından biri de seçim çalışmalarında kullanılan müziklerin etkinlik derecesine ilişkin verilerdir. 'Partilerin seçim propagandalarında kullanılan müzikler siyasi tercihimizi etkiler' yargısına katılımcıların % 54,6 'Kesinlikle Katılıyorum', derken % 30,2'si 'Katılıyorum' cevabını vermiştir. Buna karşın parti programı ve seçim vaatlerinin seçmen tercihinin belirlenmesinde daha düşük etkide bulunması da içinde bulunduğumuz siyaset sürecinin genel nitelikleri hakkında önemli veriler sağlamaktadır. Bu çalışmaya göre örneklem grubuna sunulan 'Belediye Başkan adayının projeleri ve vaatleri siyasi tercihimizi etkiler' önermesine % 30,0 'Katılmıyorum', % 24,2 'Kesinlikle Katılmıyorum' diyerek cevap vermiştir (Doğan ve Göker 2010: 159-187).

Benzer bir araştırma da Akıncı ve Akın tarafından üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir.(2) Araştırmada üniversite öğrencilerinin hangi faktörlere bağlı olarak oy kullandıkları deneysel olarak analiz edilmiş ve bu faktörler siyasetin gösterileşmesi çerçevesinde tartışılmıştır. Araştırma bulgularına göre üniversite öğrencileri oy vermede en çok liderden etkilenmekte; parti program ve politikalarını lider ile siyasal iletişim üzerinden algulamaktadırlar. Araştırmada, oy tercihinde liderin ve medyanın ön plana çıktığı ileri sürülerek elde edilen bulgular siyasetin gösterileşmesi çerçevesinde tartışılmıştır. Akıncı ve Akın'ın yapmış oldukları araştırmanın sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin oy verme davranışına etki eden faktörler en yüksekte en düşüğe doğru sırasıyla 1- Siyasi Lider Figürü (3,955) 2- Parti Program, Politika ve İcraatları (3,633), 3- Dini Söylem (3,116), 4- Partinin Yönlendiremediği Siyasal İletişimler (3,062), 5- Siyasal Sadakat (3,037), 6- Liderin Görşelliği (2,412), 7- Referans Grupları (2,246), 8- Partinin Yönettiği Siyasal İletişimler (2,339), şeklinde sıralandığı görülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle Akıncı ve Akın'a göre oy tercihinde makul olan bilinçli bir davranışın parti program, politika ve icraatlarını temel alan bir davranış olduğu

açıktır, ancak Siyasi Lider Figürü günümüz siyasal iletişim ve pazarlama çabalarında iletişimin odağına yerleştirilmekte ve siyasetle ilgili algıların birçoğu lider üzerinden şekillendirilmektedir. İşin özü siyasal iletişimciler ve siyasal pazarlamacılar tarafından kurgulanan tiyatral kurgunun başrolünde siyasi lider yer almakta ve oyunun ana teması lider üzerinden aktarılmakta ve/veya lider üzerinden algılanması sağlanmaktadır. İletişimle yönlendirilen dini söylem, partilerin yönlendiremediği varsayılan diğer iletişim çabaları ve ortaya çıkarılıp güçlendirilebilecek sadakat ise kurgudaki diğer rol sahipleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Akıncı ve Akın 2013: 342).

Bu tablonun ortaya çıkmasında küresel düzeyde görülen iktisadi, sosyal ve siyasal alanda yaşanan gelişmelerle birlikte hiç kuşkusuz 1980 askeri darbesinin önemli bir rolü olmuştur. Darbe, Türkiye siyasal hayatında çoğulcu ve katılımcı bir yapının gelişmesinin önündeki en önemli engel olarak kendisinin öngördüğü bir siyasal yapıyı ve siyaseti siyasal ve toplumsal bir mühendislik projesi olarak hayata geçirmiş ve Türkiye siyasetinde örgütlü yapıların önüne önemli bir set çekerek lider odaklı bir siyasal hayatı dayatmıştır. Darbe sonrası Türkiye siyasetinin 1983-1991 arası dönemi ANAP hükümetleri dönemi, 1991-2002 arası dönemi koalisyonlar dönemi ve 3 Kasım 2002 sonrası yıllar ise AK Parti hükümetleri dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönemlerde Türkiye siyasetinde belirleyici aktörler olarak yine liderler ön plana çıkmıştır. ANAP’lı yıllarda Turgut Özal ve Mesut Yılmaz; Koalisyonlar döneminde Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Erdal İnönü, Tansu Çiller, Bülent Ecevit, Deniz Baykal, Devlet Bahçeli; 2002 genel seçimlerinden sonra AK Parti hükümetleri döneminde ise Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Ahmet Davutoğlu, Deniz Baykal, Devlet Bahçeli ve Kemal Kılıçdaroğlu gibi liderler ön plana çıkmıştır. Söz konusu bu liderlerin siyasal alanda önplana çıkmalarında ve siyasal karar alma sürecinde belirleyici olmalarında Türkiye siyasal hayatına egemen olan önemli yapısal sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar siyasal hayatta liderin merkezi bir konuma gelmesinde önemli bir etken olarak gözükmektedir. Bu sorunlar kısaca üç başlık altında ele alınabilir. Bunlar 1- Türkiye’de siyasi partilerin benzerliği 2- siyasi partilerin kurumsallaşma sorunları ve 3- parti içi istişare ve iletişim eksikliği. Bu çerçevede Türkiye’de lider odaklı bir siyasal yapının hâkim olmasının en önemli nedenleri olarak görülen bu sorunları daha detaylı bir şekilde ele almak yararlı olacaktır.

2.3. Türkiye’de Siyasi Partilerin Benzerliği

Türkiye’de parti bağlarının zayıflamasının ve lider odaklı bir siyasetin egemen olmaya başlamasının en önemli nedenlerinden biri siyasi partiler arasındaki farkların giderek silikleşmesi, gerek program gerekse ideolojik olarak partiler arasındaki keskin farkların azalmasıdır. Bu durum seçmenin dikkatini parti yerine liderlerin belirleyici farklarına odaklamasına neden olmaktadır. Siyasal süreçte yaşanan parti benzerliği lider imajlarının ön plana çıkmasını da beraberin-

de getirmektedir. Türkiye'deki partilerin geneline bakıldığında sağ ve sol eğilimli partiler arasındaki farklılığın azaldığı özellikle toplumsal sorunlara bakış açılarının ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin benzeştiği ve buna paralel olarak parti programları arasındaki farkların da çok azaldığı görülmektedir. Bu durum "farksızlaşan partiler" in ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Yıldız, partilerin, Türkiye'de merkez sağ, merkez sol gibi kavramlarla merkeze yığıldığını, bu durumun partiler arasındaki farkı ortadan kaldırdığını ve yüzer gezer oyların artmasına neden olduğunu belirtmekte, bu durumun ise parti bağlarını zayıflattığını ve tercih edilmede lideri ön plana çıkardığını vurgulamaktadır. Yıldız'a göre;"

"Partilerin benzerliği siyasal bilgilenmenin eşit olmasına, seçmene benzer bilgiler vermeye neden olmaktadır. Özellikle merkeze yığılma olarak tanımlanabilecek bu durum benzer konulara benzer çözümler önermek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Siyasal partilerin benzerliği ve dolayısıyla 'bütünsel ve aynılığa dayalı kimlik politikalarıyla hareket eden siyasal söylemlerin toplumsal ilişkilerin değişen ve karmaşıklaşan yapısına yanıt veremeyecek bir konuma dönüşmeleri' gerçekleşmektedir." (Yıldız 2002: 88-89).

Siyasal partilerin bu benzeşmesine karşılık bireysel tercihler ve toplumsal rıza da siyasal partilerin program ve beyannamelerine yönelik değil, ki hepsi yukarıda belirtildiği üzere birbirinin neredeyse aynısıdır, partiyi temsil eden liderin karizması ve kahramanlığına yöneliktir. Demir, parti benzeşmesinin, seçmenin parti tercihinde bulunurken zorlanmasına neden olduğunu, bu durumun da lideri ön plana çıkardığını şöyle açıklamaktadır:

"Toplum sorunlarının büyük kısmı ortak olduğu için aynı kulvarda yarışan siyasal partiler tek tek bireylere avantaj sağlayacak vaatler yerine, ortak çıkarlara vurgu yaparlar. Bu da partilerin program ve söylemlerinin benzeşmesine yol açar. Bu durumda seçmen yine karar vermede sıkıntıya düşer. Benzeşen çözüm önerilerinden hangisi en gerçekçi ve vaatlerini yerine getirmede samimidir? Buna karar vermede seçmenin baktığı unsurların başında parti lideri gelmektedir." (Demir 2009: 6).

Bu durumda partilere olan sadakat azalmakta, seçmen parti bağlarından kopmaktadır. Bununla bağlantılı ve önemli bir olgu ise seçmenin sahip olduğu ideolojiyi veya dünya görüşünü partilerin değil, liderlerin temsil ettiğini düşünmesidir. Bu durum partiyi geri planda bırakmakta, parti kurumsallaşmasını engellemekte ve lideri ön plana çıkarmaktadır. Parti bağlarından sıyrılmış olan seçmen, tercihini belirlerken liderler arasındaki "karizma farklılıkları"na odaklanmaktadır. Karizmatik liderlik her zaman Türk siyasal yaşamının belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Erzen'e göre, "Bazı partilerin varlıklarını sürdürebilmeleri etkin liderlerine bağlıdır. Parti bir bakıma siyasi liderin konumuyla ve liderliğiyle"

le eş bir imaja sahiptir. Türk siyaseti kendi imajı partinin önüne geçmiş lider örnekleriyle doludur. Bu liderler var oldukları partilerle anılmışlar onların yokluğu partinin seçmen kaybına yol açmıştır.”(Erzen 2008: 77). Erzen’in de belirttiği gibi Partiler liderlerin isimleriyle anılmış, bu liderlerin siyaset sahnesinden çekilmeleriyle söz konusu siyasi partiler de genellikle siyasal hayatta pek kalamamışlar; ya kapanmışlar ya da seçmen tercihi açısından marjinal parti haline gelmişlerdir. Bu durumu Türk siyasal hayatı ve siyasi kültürüyle bağlantılandıran Çetin, Türk siyasetinde lidere bağımlı durumu genel hatlarıyla şöyle açıklamaktadır (Çetin 2003: 106):

“Türk seçmenin oy verme davranışını etkileyen temel olgular rasyonel gerekçelerden ziyade irrasyonel olgulardır ve doğal olarak oy verme davranışı bir tercihi değil bir tepkiyi ifade etmektedir. Türkiye’de partilerin programlarından ve seçim beyannamelerinden yola çıkarak oy veren seçmenler oldukça azdır. Gerçi tüm partilerin sorunları ortaya koyuşları ve çözüm önerileri birbirlerine oldukça benzemektedir. Bu yüzden Türk siyasal geleneğinde partilerin programı, kadroların niteliğinden çok parti liderinin kişiliği, kimliği ve karizması oy verme davranışlarını ve partilere katılımları etkileyen en önemli olgudur. Bunun en iyi örneği, toplum içinde bireyler tuttukları partinin adıyla veya ideolojik taraflılıkla değil de parti liderlerinin isimleriyle anılmalarıdır. Türk siyasetinde, her ne kadar her lider partisini kadro hareketi olarak tanımlasa da, bir partinin ve ideolojik taraflılığının ismiyle sahne alan oylardan ve insanlardan çok “cı-cu” nitelendirmeler ile ortaya çıkan şahıs merkezli bir oluşum vardır.”(Çetin 2003: 105).

Bu çerçevede Türkiye’de siyasi partiler arasında gerek parti programları gerekse de sosyo-ekonomik politikalar konusunda önemli bir benzeşmenin hakim olduğu ifade edilebilir. Siyasi partiler arasındaki farklılık siyasi parti liderlerinin kişiliklerine ve sahip oldukları karizmalarına bağlı görünmektedir. Türkiye siyasal hayatında aralarında kesin ideolojik farklılaşmanın görüldüğü siyasi partiler de yok değildir. Ancak bu partiler pratik siyasal alanda marjinal denebilecek oy oranlarına sahiptirler. Seçmen genel olarak medyanın da önemli etkisiyle/katkısıyla kendisine yakın gördüğü nispeten daha güçlü olan parti lehinde oy tercihinde bulunmaktadır. Bu durum güçlü geleneklere ve ilkelere sahip bir siyasal parti rejiminin oluşmasına ve bu partilerin kurumsallaşmasına da engel olan bir durumdur.

2.4. Türkiye’de Siyasi Partilerin Kurumsallaşma Sorunu

Türkiye siyasal hayatında liderlerin ön plana çıkmasında siyasi partilerin benzerliği sorunuyla birlikte çok önemli yapısal bir sorun da siyasi partilerin kurumsallaşma sorunudur. Siyasal süreç içerisinde önemli işlevlere ve rollere sahip olan siyasi partilerin kurumsallaşması aynı zamanda ülkedeki siyasi yapıyı ve

süreci de etkileyen önemli bir unsurdur. Partilerin kurumsallaşması, parti örgütlerinin ve parti yöntem ve programlarının değer ve istikrar elde ettiği bir süreci ifade etmekte ve ülkenin siyasal yaşamında belirsizliklerin en alt düzeyde olmasını gerektirmektedir. Partilerin kurumsallaşması aynı zamanda ülkedeki parti sisteminin kurumsallaşmasını beraberinde getirmekte ve partilere dayanan bir siyasal sistemin vatandaşlar nezdinde meşruiyetini de arttırmaktadır. Bunun için öncelikle istikrarlı bir yapının olması ve bununla birlikte parti örgütlerinin sağlam olması gerekmektedir. “Tam yerleşmiş parti sistemleri hem seçmen tabanı hem de örgüt olarak önemli derecede istikrarlıdır.”(Mainwaring 1998 Akt: Akgün 2007: 22). Partilerin hem program hem kadro hem de siyasal hareketlilik yönünden yani parti kurumları ve kurulları tarafından üyelerin ve seçmen kitlelerinin tercihlerinin önemsendiği ve alınan kararlarda dikkate alındığı, bireysel akıl yerine kolektif aklın işletildiği partiler istikrarlı bir yapı sunabilirler. Parti içinde kurumsallaşmanın yaşanması, partinin toplumsal dayanaklarını da sağlamlaştırmakta ve parti ile seçmen arasında sağlıklı bağların kurulmasını beraberinde getirmektedir. “Kurumsallaşmış parti sistemlerinde partiler toplumda güçlü köklere sahiptir. Yani, partilerle vatandaşlar arasındaki bağlar oldukça güçlüdür ve partilerin dünya görüşleri zamanla tutarlı kalmaktadır.”(Mainwaring 1998 Akt: Akgün 2007: 22). Partilerle vatandaşlar arasındaki bağın sağlamlaşması, oy dağılımlarında düzen ve istikrarı getirmekte ve yüzer-gezer oyları azaltmaktadır. Aynı şekilde partilerin izledikleri politikalar önemli değişiklikler göstermemekte ve siyasi sisteme düzen, istikrar ve devamlılık hâkim olmaktadır. Bununla bağlantılı olarak parti örgütlerinin istikrarlı ve sağlam bir yapıya sahip olması partinin kurumsallaşması açısından çok önemlidir. Bir bireyin veya grubun elinde olmayan, istikrarlı kurallara ve yapıya sahip partilerde mümkün meritede özerk hareket edebilen kurullar söz sahibi olmakta ve bireysel çıkarların aracı olmaktan olabildiğince uzaklaşmaktadır. Başka bir ifadeyle, “partiler bir kaç hırslı politikacının iktidar aracı olmaktan çıkıp kendi başlarına bağımsız örgüt statüsü kazanmış olmaktadır.”(Mainwaring 1998 Akt: Akgün 2007: 22). Bu açıdan bakıldığında seçimlere dayanan sistemlerin en önemli yapıları olan siyasal partiler Türkiye’de kalıcı kurumlar olamamış, bir türlü kurumsallaşamamışlardır. Parlamenter sistemlerin 100-150 yıllık partilerine karşılık Türkiye’deki siyasi partilerin siyaset sahnesinde kalış süreleri fazla olmamıştır. Örneğin, Demokrat Parti 14 yıl, Adalet Parti 19 yıl, Milli Selamet Parti 8 yıl, Refah Partisi 15 yıl yaşamıştır. Benzer şekilde bir çok parti Anayasa Mahkemesi tarafından çeşitli gerekçelerle kapatılmış, kadroları siyasetten uzaklaştırılmış veya tasfiye edilmişlerdir. Böyle olunca da siyasi partiler kendi iç yapılarını geliştirip kurumsallaştıramamışlardır. Toplumsal kurumlarla ve devletle ilişkilerini bir temele oturtamamış, hükümet ve muhalefet alışkanlıkları oluşturamamışlardır. Program sürekliliğini sağlayamamış olan partiler liderlere bağımlı hale gelmişler ve seçmenle uzun vadeli hizmet ve sadakat bağları geliştirememişlerdir. Bu nedenle seçmen çok kolay karar değiştirebilmekte ve partilerin seçmen tabanı yerleşememektedir (Parla 1995: 127).

ABD ve İngiltere benzeri siyasi parti yapılanmasına/kurumsallaşmasına sahip olmayan Türkiye özellikle sivil siyaset tecrübesinde birçok kesinti ve ara dönem ile de karşılaşmıştır. Çok partili siyasal hayata geçtikten sonra yaşanan darbe ve muhtıralar en önemli kesinti ve ara rejim dönemleridir. Bu dönemlerde parti kapatmaların yaşanması, siyasi parti kadroları ve liderlerin siyasetten yasaklanmaları bir taraftan parti kurumsallaşmalarını engellerken öbür taraftan liderlere “mağduriyet” edebiyatı yapmaları ve halkın gözünde “bedel ödeyen” kahramanlar veya kişiler olarak tanımlanmalarına olanak vermiş ve lider bağlılığına katkı sağlamıştır. Bundan dolayı Türkiye, liderler tarafından kurulan ve liderleri çeşitli sebeplerden siyasetten çekilmesiyle ömürleri biten partilerle doludur. Partilerin kurumsallaşamamasının program devamlılığı ve tutarlılığının sağlanamamasına ve seçmenle uzun vadeli sadakat bağlarının geliştirilememesine neden olduğunu belirten Yıldız, parti kapatmaların seçmene yansımaları ve siyasal hayata olan etkisini şöyle açıklamaktadır:

“Partilerin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sık sık darbeler sonucunda ya da anayasa mahkemesi tarafından kapatılması, parti kimliklerinin ve parti bağlarının gelişmesini önlemektedir. Bu tür bir durum partiler yerine dikkatleri liderlere çevirmektedir. Çoğunlukla eski yöneticilerinden arındırılmış olarak kurulan partiler yeniden örgütlenebilmek için karizmatik kişilere ya da iletişim olanaklarıyla “karizması yaratılan” kişilere gereksinim duymaktadır. Bu liderler birleştirici olmak yerine toparlayıcı işlev görmektedirler.”(Yıldız 2002: 89).

Parti kurumsallaşmasının önündeki önemli bir engel de siyasi parti genel başkanlarının ve liderlerinin değişim süreçlerinde yaşanmaktadır. Türkiye’de siyasi parti genel başkanlarının değişimi açısından bakıldığında genellikle olağanüstü durumların kural; olağan durumların ise istisna olduğu görülmektedir. Türkiye’de siyasi parti yapısı yeni liderlerin çıkmasına ve eşit şekilde yarışmalarına olanak vermeyen bir yapıdadır. Zorunlu nedenlerden dolayı görev bırakılmadıkça parti genel başkanlarının değişmesi pek söz konusu olamamakta, liderin ölümüne kadar başkanlık da devam etmektedir. Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı olmaları, Bülent Ecevit’in sağlık sorunlarının olması, Alparslan Türkeş’in ölümü, Deniz Baykal’ın özel hayatıyla ilgili yayımlanan internet yayını ve Necmettin Erbakan’ın önce partilerinin kapatılması ve siyasetten yasaklanması ardından ölümü ile genel başkanlığı bırakması mümkün olmuştur. Ancak bu yaşanan durumlar sonucunda parti genel başkanları değişmiş ve yeni liderler ortaya çıkabilmiştir. Bununla birlikte ölüm dışındaki diğer nedenler siyasi liderlerin parti ile bağlarını tam kopartmamakta el altından yine çeşitli müdahalelerde bulunularak nüfuzlarını korumaya ve gelecek genel başkanı seçmeye çalışmaktadırlar. Bu durum kimi zaman emanetçi genel başkanların seçilmesini de beraberinde getirmekte, zorunlu sebepler kalktığına tekrar parti genel başkanlığına dönmektedirler.

Yukarıdaki açıklamalar ile birlikte Türkiye’de özellikle 2007, 2011 ve 2015’de yapılan genel seçimler de göstermektedir ki Türk siyasal hayatında egemen olan temel anlayış liderin belirleyiciliğidir. Bu seçimler neredeyse siyasal parti liderlerinin karizmatik kişiliklerinin yarışına sahne olmuştur. Siyasi partilerin artık parti odaklı siyaset yerine aday odaklı siyaset yapmaları söz konusudur. Her seçim döneminde partilerin yeni yüzlerle seçimlere katılmaya çalışmaları ve kamuoyunda belli bir imaja sahip olan kişilerin parti transferlerinde yaşanması bunun en güzel örneklerinden biridir. Bunun en çarpıcı örneği olarak siyasal parti genel başkanlığı yapan liderlerin dahi günümüz siyasetinde ne kadar esnek davranabildiklerini ve parti bağlılıklarının zayıflığını göstermesi açısından önemlidir. Son olarak daha önce Saadet Partisi genel başkanlığı yapmış ve oradan ayrılarak Has Parti’yi kuran Numan Kurtulmuş’un ve Demokrat Parti genel başkanlığı yapmış olan Süleyman Soylu’nun AK Parti tarafından transfer edilmesi siyasal liderlerin dahi parti bağlılıklarının zayıflığını göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir.

2.5. Parti İçi İstişare ve İletişim Sorunu

Türkiye’de siyasal partilerin kurumsallaşamamasının ve lider odaklı bir siyasal sürecin yaşanmasının en önemli nedenlerinden birisi de parti içi istişare eksikliği ve iletişim sorunudur. Seçimlere dayanan siyasal sürecin vazgeçilmez araçları olan siyasal partilerin, kendi içlerinde ideal iletişim kanalları ve istişare mekanizmalarını sağlayamamaları hem siyasal sürecin hem de siyasal partilerin bireylere bağımlı olarak devam etmesine neden olmaktadır. Siyasal partilerin işleyişinde ortaya çıkan her türlü tıkanıklık, her türlü sorun aynı zamanda siyasal sistemin işleyişinde de sorunların, tıkanıklıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İstikrar, bir ülke ve siyasal sistem için olduğu kadar bir siyasal parti için de önemlidir ve istikrarın sağlanarak partinin uzun ömürlü gelişiminin önündeki en büyük engel parti içi iletişim kanallarının ve istişare sisteminin sağlıklı bir şekilde hayata geçirilmemesidir. Siyasal istikrarın siyasal parti yapılanmasıyla da yakından bağlantılı olduğunu belirten Tuncer’e göre:

“Günümüzde seçim sistemleri aracılığıyla istikrar arayışı öne çıkmış görünmektedir. Oysa siyasal istikrar yalnızca seçim sistemlerine bağlı değildir. Bir ülkede siyasal istikrarın, toplumun demokratik birikimiyle, kurumlaşma, kültür, refah düzeyiyle, ekonomik gelişmelerdeki dalgalanmalarla, siyasal önderlik kurumuyla ve nihayet siyasal partilerin yapılanma ve işleyişleriyle yakından ilişkili olduğu unutulmamalıdır.” (Tuncer 1995: III).

Bu açıdan Türkiye’ye bakıldığında parti içi katılım kanallarının ve istişare sisteminin işleyişinde ve ortak aklın devreye sokulmasında hemen hemen tüm partiler düzeyinde bir tıkanmanın yaşandığı, bütün siyasal karar alma süreçlerinin ya tamamen katılımcı anlayışa aykırı bir şekilde gerçekleştiği ya da yeterli katılımcı-

lıkla gerçekleşmediği görülmektedir. Bu durumun yaşanmasında Türkiye’de egemen olan siyasal kültürün de önemli katkısı vardır. Türkiye’de egemen olan siyasal kültür, bir diğer görüşe, farklı bir yaklaşıma bile düşük tolerans düzeyi ile yaklaşırken, parti içinde ortaya çıkabilecek en küçük farklı ses, görüş veya öneri kimi zaman yok kabul edilmekte ve zaman zaman da parti disiplini adına derhal partiden dışlanmaktadır. Bu anlamda parti içinde de parti dışında da siyasal muhalefete yaşama hakkı tanınmazken, parti içi katılımın gelişmesi, çok sesliğin var olması mümkün olamamaktadır. Batum’a göre Türkiye’de, parlamenter sistemin özüne de bağlı olarak, ‘monist’ bir sistem vardır. Bu monist sistem parti içi katılımcılığın da çok fazla olmaması ve liderlerin üstün konumuyla özdeşleştirildiğinde, parti içinde liderin belirleyiciliğiyle şekillenmiş bir teksesliliğe dönüşmektedir. Bu çerçevede Türkiye’de siyasi partilerde liderin parti sistemine hâkim olduğunu söylemek mümkündür (Batum 2000: 78-88). Batum’a göre;

“Türkiye’de partiler sistemi, Türkiye’deki siyasal rejimlerin krizine yol açmaktadır. Siyasal rejimlerin krizi, hukuk devletiyle pekişmeyince veya hukuk devletiyle dengelenmeyince, tartışıla gelen bir siyasal rejim krizi oluşmaktadır. Türkiye’de temel siyasi sorunların nedeni, Türkiye’deki siyasal yapılanmadır ve o da Türkiye’deki partiler sistemidir. Türkiye’deki var olan siyasal sistemin içerisindeki çok fazla unsurun yer almaması olanların da maalesef liderlere bağlı partiler sistemi olmasıdır.”(Batum 2000: 78-88).

Siyasi partilerde parti içi istişarelerin yeteri düzeyde uygulanamaması veya parti içi iletişim eksikliği sağlıklı bir örgütlenme modelini de engellemektedir. Parti lideri, partide hâkim bir konumda bulunmakta, son sözü devamlı o söylemektedir. Türkiye’de parti-içi istişare sisteminin kurumsallaştırılmaması, aday belirlemenin nitelik temelli sistemleştirilmemesi, genel başkanların seçim yenilgileri sonrasında görevlerinden istifa etmemesi siyasi partilerin kurumsallaşmasını engellediği gibi lider odaklı bir parti ve siyaset anlayışını da hâkim kılmaktadır. Parti içi katılım ve istişare sorunu, parlamenter sistemlerde lideri güçlendiren ve siyasetin temel aktörü olmasını sağlayan oluşumların belki de en önemli olanıdır.

Bu çerçevede parti içi katılım ve istişare sorununun önemli bir göstergesi aday belirleme sürecinde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde kitlelerin siyasi kararlara katılmasının ağırlıklı olarak partiler aracılığıyla olması; seçme ve seçilme haklarının, partilerden birinin siyasi tercihidenden ibaret kalması; seçimlerin parti seçimi üzerinden aday seçme haline dönüşmesi, partilerin aday belirlemede kullandıkları yöntemleri daha da önemli kılmaktadır. Çünkü aday belirlemede kullanılan yöntemler parti içi katılım kanallarının işletilip işletilmemesine bağlı olarak aday ve seçmen motivasyonunun ve temsil meşruiyetinin sağlanmasında önemli bir

etkiye sahiptir. Siyasi partilerdeki aday belirleme süreci parti içerisinde katılımcı yöntemler yerine lider ve yakın çevresinin oluşturmuş olduğu oligarşik bir yapı tarafından belirlenmektedir. Türkiye’de siyasi partilerin ayrıncı özelliğini de oluşturan bu yapı, şu veya bu tip bir partiye özgün olmayıp, niteliklerinden adeta bağımsız olarak, her siyasi partide ortaya çıkmaktadır. Bir partinin seçimlerde nasıl bir başarı elde ettiğine, ülkenin siyasi hayatında neler cereyan ettiğine bakılmaksızın, Türk siyasi partileri lider değiştirmekte zorluk çekmektedirler. Buna karşılık parti liderleri, karşılaştıkları durum kendileri için ne kadar zor olursa olsun, partilerinin dizginlerini ellerinde tutmayı, hâkimiyetlerine karşı çıkanları etkisizleştirmeyi başarabilmektedirler (Turan 2011: 3). Bu durum lider oligarşisinin oluşmasını da beraberinde getirmektedir.

Lider oligarşisi kavramı, siyasal partilerde alınan tüm kararlarda parti başkanının tek söz sahibi olmasıdır. Başka bir ifadeyle lider eksenli bir siyasal yapıda karar süreçlerinin neredeyse tamamında liderin egemen güç olarak baskın çıktığı yapı lider oligarşisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Atabek 2000: 40). Bir siyasi parti örgütlenmesinde hiyerarşik yapılanma lider ve çevresinin tartışılmaz üstünlüğüne ve sürekliliğine yol açıyorsa oligarşik bir yapılanmadan söz etmek mümkündür. Lider oligarşisinin nedenleri arasında; istişare kültürünün toplumda yeterince kurumsallaşmamış olması, siyasal parti genel başkanlarının görevde kalma sürelerinin, güç ve yetkilerinin belli kurallar çerçevesinde sınırlandırılmamış olması, milletvekili ve diğer parti yöneticilerinin atanmasında ve seçilmesinde parti genel başkanının tek söz sahibi olması gösterilebilir. Siyasi partiler içerisinde yer alan oligarşik eğilimlerin kaynağını genellikle liderler oluşturmakta, siyasi partilerin üzerinde bulunan baskılar öncelikle liderlerden gelmektedir (Tuncay 2000: 76). Partiler aracılığı ile yürütülen siyasi hareketlerin siyasal sistemdeki tıkanma nedenlerini, öncelikle ideolojilerde aramamak gerektiğini, bunda daha çok parti ideolojilerini ve parti organlarını yürüten kişilerin tutum ve davranışlarının, siyasi partileri yöneten genel başkanların ve dar bir oligarşik kadronun ikbal ve menfaatlerinin etkili olduğunu belirten Tuncay, bu durumu ülkedeki siyasi kültürle de ilişkilendirerek şöyle açıklamaktadır:

“Doğu Blok’unda bireylerin “bizim yerimize parti düşünür” mantığı, statik, yarışmasız, rekabetsiz, bir parti içyapısını hâkim kılmıştır. Ülkemizde de “liderlerimiz nerde biz oradayız” gibi geleneksel siyasi kültürün etkisi ile yerleşen düşünce kalıpları sistemin tıkanmasına neden olmaktadır. Bu durum, siyasi kültür açısından Doğu Bloğundaki oligarşik yapıyı da hatırlatmakta, üyelerin delegelerin, hatta alt yönetim kademelerinin böyle bir parti yapılanmasında düşünce ve yarışma etkinliği bulunmamaktadır. Bu partilerde özgürce düşündüklerini savunmak, yeni alternatif fikirler ve görüşler oluşturmak, lidere karşı gelmek anlamına gelir. Böyle bir yapılanma ve ortaya çıkabilecek eylem, parti fikirlerine, parti ilkelerine ve parti disiplinine aykırı kabul

edilir. Daha da ilerisi, bunlar partilerden ihraç istemi ile karşılaşır.”(Tuncay 2000: 20).

Bu durumda parti liderleri ve liderlerin belirlediği azınlıklar, kongreleri kontrol altına almaya çalışmakta, istedikleri ekipleri iş başına getirmekte, parti yönetim ve karar organlarına kolayca hâkim olabilmekte ve sonuçta muhalefet edilemez bir hale gelmektedirler (Yanık 2002: 136). Bu durum parlamenter sistemin işleyişinde de önemli sorunlara neden olmaktadır. Parlamenter sistemlerde gerek yasama organına gerekse yürütme organına çoğunluğu elinde bulunduran ve iktidarda olan parti veya partiler hâkim olmakta ve bunun sonucunda iktidar partisi ve lider kadrosu yasama organı üzerinde kuvvetli bir etkiye sahip olmaktadır. Çünkü mecliste çoğunluğu oluşturan parti milletvekilleri kendi içerisinde parti disiplini ve lidere olan bağlılık nedeniyle özgürce hareket edememekte, liderin veya lider kadrosunun aldığı kararı onaylamak ve yasalaştırmak durumunda kalmaktadır. Milletvekili bir sonraki dönem tekrar aday gösterilme ve seçilmenin lidere olan sadakatten geçtiğinin farkındadır. Bu sadakat de liderin iradesine teslim olmaktan geçmektedir. Yıldız’a göre partilerde milletvekili adaylarının belirlenmesinde dolaylı ya da dolaysız olarak liderlerin etkisi, liderin oligarşik yapısını ve tek karar verici olmasını tanımlayan “lider demokrasisi” anlayışını pekiştirmektedir. Duverger’e göre lider ve çevresini ifade eden “merkez”, bu yapıyı denetlemek amacıyla gizli bir mekanizma kurduğu için bu “barajlar” daha da büyük güç kazanmaktadır. Ayrıca siyasi partiler yasası da bu yapıyı güçlendirici düzenlemeler getirmektedir. Yasaya göre genel başkanların üç yıllığına seçilmelerine rağmen bu durumun liderin ölümü, cumhurbaşkanı ya da yasaklı olması dışında devamlılığının sağlanması, değişim gerçekleşse bile gidenin yerine gelecek olanı liderin belirlemesi, parti içi katılımın olmayışının gerçek göstergeleridir. Lideri yeniden yeniden seçen delege yapısı, parti içi katılımın yalnızca biçimsel öğeleri olarak işlemektedir (Yıldız 2002: 91-93).

Siyasi partilerin aday olmak isteyen kişileri hangi yöntemle seçmenlerin önüne sundukları ve aday belirleme yönteminin hakkaniyetli olup olmaması parti içi istişare sisteminin devreye sokularak ortak akıl kullanılma derecesini de göstermektedir. Türkiye örneğine bakıldığında aday belirleme sürecinde çeşitli nedenlere dayanılarak ön seçimlerden sürekli kaçınıldığı görülmektedir. Şeklen de olsa katılımcı olarak değerlendirilebilecek yöntemlerle belirlenen delege, organ ve adayların iptal edilerek, üye, delege ve seçmen iradesine dayanmayan atama gibi uygulamalar; 1983 yılından sonra, sıkça yaşanmaktadır. Bu çerçevede lider ve kadrosunun baskısının giderek artmakta olduğu görülmektedir. Adaylar merkez yoklaması ile belirlenmekte, aday belirleme sürecinde eğilim yoklaması ile belirlenenler dahi değiştirilerek üye, delege ve teşkilatların görüşleri ile seçmenin beklentisi göz ardı edilmektedir (Tuncay 2000: 148-149). 12 Eylül 1980 darbesinden sonra çıkarılan Partiler Kanunu, halkı devreden çıkararak liderler oligarşisi veya diktatörlüğü dönemini başlatmıştır. Böylece tabir caizse Genel

Başkanlar padişahlık yetkileri ile donatılmıştır. Çünkü genel başkanlar delegeleri, delegeler de genel başkanları seçmekte ve partilerden kimin milletvekili olacağına yine genel başkanlar karar vermektedir. Bu uygulama ile genel başkanların seçtiklerini sandık başında tasdik etmek dışında halka hiçbir şey sorulmamaktadır (Arslanoğlu w3.gazi.edu.tr/~iarslan/ demokrasiningelisi.doc).

Parti adaylarının belirlenmesinde partilerin söz hakkına sahip oluşları, seçmenin seçme hakkının kapsamını daralttığı gibi yalnız partiler arasında bir tercih yapmak zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Siyasi partilerin aday belirlemede sahip oldukları tekeli durumları ve aday belirleme işleminin parti içinde ve genellikle genel başkana yakın dar bir grubun elinde olması temsil kurumuyla ve katılımcılık ilkesiyle de bağdaşmamaktadır. Özellikle seçimler öncesi aday saptamada üst kadronun sınır tanımayan yetkisi, seçimde oy kullanan seçmenlerin iradelerinin sandığa tam olarak yansımaları zedelemekte ve bu durum katılımcı bir işleyişe, siyasal sisteme ve karar alma mercilerine olan güveni azaltmaktadır. Bunun sonucunda siyasal sistemin meşruiyeti de sorgulanır hale gelebilmektedir. Bu çerçevede Türkiye’de partilerin kendi iç işleyişlerinde katılımcı ilkelere gerekli önemi verdiklerini söylemek çok zordur.

Türkiye’nin siyasi partiler sistemi bakımından en önemli sorunlarından biri, yukarıda da açıklandığı gibi parti içi katılım kanallarının ve istişare sisteminin sağlıklı bir şekilde işletilmesinin sağlanamamasıdır. Mevcut uygulamada siyasi partilerin, genelde üyelerin, örgütlerin ve uzmanların katılımlarıyla siyaset üretmeye, kararları birlikte almaya ve adayları birlikte belirlemeye yönelik fonksiyonlarının çok az işletildiği kimi durumlarda ise hiç işletilmediği görülmektedir. Parti başkanlığına adaylık süreçlerinde de önemli sorunlarla karşılaşmakta, mevcut başkan veya lider yeni adayların ortaya çıkmasını zorlaştırmakta veya çıkanları parti içi disiplin cezası, üyelikten çıkarma gibi yöntemlerle engelleyebilmektedir. Çünkü parti yapıları çok fazla katılımcı değildir. Partilerde liderler olmasından daha fazla etki ve ağırlığa sahip bulunmaktadır. Halkın sorunlarını siyasi partiler aracılığıyla iktidara iletmesi ve siyasal karar alma süreçlerinde etkili olabilmesi, parti ile halk arasındaki bağların kuvvetli olmasına, parti içinde katılımcı ve istişare ağırlıklı bir karar alma mekanizmasının kurulmasına bağlıdır. Parti üyelerinin serbest tartışma ve yöneticilerini seçme olanağına sahip olmaları parti içi katılım açısından yeterli değildir. Parti ile ilgili kararların hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya doğru işleyen katılımcı ve istişari kuralara uygun bir şekilde oluşması da önemlidir (Bektaş 1993: 109). Bu şekilde işleyen bir parti iletişim ve istişare süreci ortak aklın devreye sokulmasında da çok önemli bir işlev görecektir. Parti içi katılım ve istişare, kararların alınma sürecinde partideki farklı düşüncelerin ve bakış açılarının dikkate alınarak en uygun kararların alınmasını içerir. Bu durum aday belirleme süreci açısından da çok önemlidir. Aksi halde merkezi aday belirleme yöntemleri parti liderlerine bağlılığı ödüllendirme mekanizması haline dönüşebilmekte ve liderlere tanınan böyle

bir olanak liderlerin otoritesini olağanüstü ölçülerde artırmaktadır (Özer 2000: 34). Siyasal sistem içerisinde siyasi parti kararlarının katılımcı ve istişari bir şekilde alınması istişarenin ve iletişim kanallarının sağlıklı işleyişinin başlıca şartları arasında yer almaktadır. Ancak uygulamada bunun tam tersi bir durumla karşılaşmakta, iktidar partisi veya koalisyon parti üyelerinin “parmak demokrasisi” denebilecek bir görünüm aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde işleyen bir parti sisteminde liderler, partinin tek seçicisi durumuna gelmektedirler. Liderin bu üstünlüğü özellikle seçim dönemlerinde aday belirleme sürecinde belirginleşmektedir. Siyasi parti yöneticilerinin sahip olduğu ve parti içi istişareyi ve iletişimi en alt düzeye indiren yetkilerden biri de seçimle gelmiş il veya ilçe teşkilatını görevden alabilme yetkisidir. Parti genel merkezi, tüzükte yer alan sebepler ve seçim başarısızlığı vb. gibi nedenlerle il veya ilçe teşkilatını görevden alabilmektedir. Bu durumda taşra teşkilatının genel merkeze mutlak itaati söz konusu olup, parti içi istişareyi zayıflatan uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmakta ve ortak aklın ortaya çıkmasını engellemektedir.

SONUÇ

Batı toplumlarında yaşanan, oradan tüm dünyaya farklı yoğunluklarla yayılan sanayileşme ve bunun sonucunda ortaya çıkan yoğun kentleşme siyasal karar alma mekanizmalarının değişmesine ve yurttaşların bu mekanizmalarda giderek daha çok yer almasını da beraberinde getiren bir süreci doğurmuştur. Bu süreç içerisinde farklı eğilimleri ve toplumsal kesimleri temsil eden siyasal oluşumlar ve partiler ortaya çıkmıştır. Birbirlerinden farklı inançlar ve ideolojilerle ayrılan söz konusu bu oluşumlar aynı zamanda bu inanç ve ideolojiler tarafından biçimlendirilmişlerdir. Böyle bir yapı içerisinde yurttaşları partiye bağlayan ve oy verme davranışını belirleyen en önemli etken inançları ve bu inançlar tarafından belirlenen ideolojiler olmuş, siyasi parti liderlerine karşı duyulan bağlılık ideolojiler karşısında çok daha zayıf kalmıştır. Ancak 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki büyük dünya savaşı ve ekonomik bunalımlar yurttaşlar nezdinde ideolojilere olan güveni zayıflatmış ve seçmen davranışlarında önemli değişimleri tetiklemiştir. Bununla birlikte özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında iletişim teknolojilerinde ve kitle iletişim araçlarında meydana gelen hızlı gelişmeler siyasal süreçte liderlerin daha çok görünür olmasını da beraberinde getirmiştir. İlgili literatür taraması sonucunda elde edilen veriler ışığında da denilebilir ki 20. yüzyılda başlayan ve 21. yüzyılın ilk yıllarında yeni iletişim ve ulaşım teknolojilerinin büyük oranda belirleyiciliğiyle lider odaklı bir siyasal hayat gittikçe siyasal yaşama egemen olmuştur. Bu yapıda istişare süreçleriyle ortaya çıkan ortak akıl kimi zaman akim kalmakta siyasal oluşumlarda ve siyasal partilerde liderin belirleyicilik pozisyonu ağırlık kazanmaktadır. Dünya genelinde özellikle Batı toplumlarında ve siyasal sistemlerindeki bu gelişmelerin bir yansıması Türkiye örneğinde de yaşanmıştır. Türkiye siyasal hayatında uzun süre yaşanan imparatorluk deneyimi ve ardından Cumhuriyet döneminde yaşanan tek parti deneyimi

lider ağırlıklı bir siyasal yaşamın öteden beri var olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Türkiye'nin çok partili siyasal yaşama geçmesi var olan lider temelli siyasal kültür içerisinde gerçekleşmiş ve bu kültürün bir yansıması olarak lider genel olarak siyasal süreçte ağırlığını korumuştur. Bununla birlikte özellikle Türk siyasal hayatında yaşanan askeri darbeler ve ara dönemler de siyasi liderleri birer kurtarıcı olarak ön plana çıkarmıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte liderlerin kitle iletişim araçlarında daha fazla görünür olması seçmen tercihlerinin de giderek parti ve parti programları yerine lider ve lider imajlarına yönelmesini tetiklemiştir. Bu çerçevede Türkiye siyasal hayatında tarihsel bir süreç içerisinde siyasi partilerin seçmen tercihindeki belirleyicilik özelliklerinin aşındığı, bu süreçte siyasi liderin giderek ağırlık kazandığı ve karar alma süreçlerinde lider odaklı bir siyaset yapma biçiminin siyasal sürece hâkim olmaya başladığı rahatlıkla ifade edilebilir. Ancak bu yapı Türkiye siyasal yaşamı açısından farklılıkların siyasal karar alma süreçlerine yansımaları engellemekte ve ortak aklın akim kalmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede denilebilir ki siyasal süreçte lider önemli olmakla birlikte ortak aklın uygun iletişim kanalları ve ortamları oluşturularak istişare süreçleriyle devreye sokulması ve buna göre hareket edilmesi sağlıklı bir siyasal yaşamın ve toplumsal barışın sağlanması açısından da önem arz etmektedir.

SONNOTLAR

(1) Adalet ve Kalkınma Partisi: %34, Cumhuriyet Halk Partisi: %21 ve Genç Parti: %7, CHP'nin 1999 Genel seçimlerindeki %8,5 olan oy oranı çıkarıldığında toplamda oyların %54'ü yeni bir partiye verilmiştir.

(2) Araştırma Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Akgün B (2007) Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi Ve Siyasal Güven, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Akgün B (2007) Türkiye'de Siyasal Partilerin Kurumsallaşma Sorunu Ve Demokratik İstikrar, Demokrasi Ve Siyaset- 3 Siyasi Partilerde Demokratik Sorunlar (Dosya), Türk Harb-İş Dergisi, Sayı: 225.

Akıncı M ve Akın E (2013) Siyasetin Gösterileşmesi, Lider Olgusu Ve Seçmen Tercihi, Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Güz, Cilt: 9, Yıl: 9, Sayı: 2, 9: 329-352.

Arslanoğlu İ (2015) Türkiye'de Demokrasinin Tarihsel Gelişimi, W3.Gazi.Edu. Tr/~İarslan/ Demokrasiningelisimi.Doc, erişim tarihi: 25.10.2015

Atabek N (2000) Siyasi Partilerde Örgütsel İletişim, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

Batum S (2000) Türkiye’de Siyasi Yapılanma Ve Temel Siyasi Sorunlar Sempozyumu, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 11-12 Şubat, Ankara.

Bektaş A (1993) Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi; AP Ve CHP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul.

Bila F (2001) Siyasi Partiler Yasası Ve Parti İçi Demokrasi, Sosyal Demokrasi Derneği, Ankara.

Bosuter K (1969) Türk Siyasal Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi, Ulusal Basımevi, Ankara.

Çaha Ö, Toprak M ve Dalmış İ (2002) Siyasal Parti Üyelerinde Siyasal Katılım Düzeyi: Kırıkkale Örneği, Ömer Çaha (der) Türkiye’de Seçmen Davranışı Ve Siyasal Partiler, Gendaş Yayınları, İstanbul.

Çetin H (2003) Demokratik Meşruiyet Versus Karizmatik Meşruiyet, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs, 27 (1), 91-108.

Demir Ö (2009) Siyasete Yön Veren Rasyonel Cahil Seçmenler, Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 1(1), Issn: 2146-0817 (Online)

Devran Y (2003) Siyasal Kampanya Yönetimi Mesaj-Strateji Ve Taktikler, And Yayınları, İstanbul.

Doğan A Göker G (2010) Yerel Seçimlerinde Seçmen Tercihi (29 Mart Yerel Seçimleri Elazığ Seçmeni Örneği), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ekim 5(2), 159-187.

Duverger M (1963) Siyasal Rejimler, Yaşar Gürbüz (çev), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Duverger M (1993) Siyasal Partiler, Ergun Özbudun (çev), Bilgi Yayınevi, Ankara.

Dündar A (2011) Aday İmajının Seçmen Tercihi Üzerine Etkisi (Yılmaz Büyükerşen Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Eskişehir.

Erzen M Ü (2008) Siyasal Lider İmajlarının Seçimlerde Etkisi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 31, 65-80.

Güzel M (2006) “Küreselleşme, İnternet ve Gençlik Kültürü “Küresel İletişim Dergisi, Bahar, 1, 1-16.

Janda K, Berry J ve Goldman J (2008), The Challenge of Democracy, Ninth Edition, Updated by: Kevin T. Davis, North Central Texas College, Houghton Mifflin, Boston, New York, http://college.cengage.com/polisci/janda/chall_dem/9e/assets/study_guide/janda_sg.pdf, erişim tarihi: 15.12.2015.

Kapani M (2001) Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 13. Basım, Ankara.

Karpat H K (2008) Türk Demokrasi Tarihi, İmge Yayınları,3. Basım, Ankara.

Katz R S and Mair P (1995), *Changing Models Of Party Organization And Party Democracy The Emergence of The Cartel Party, Party Politics*, Sage Publications, London Thousand Oaks New Delhi, 1(1), 5-28.

Kışlalı A T (2008) *Siyaset Bilimi, İmge Kitabevi*, Ankara.

Krouwel A (1998) *The Catch-All Party in Western Europe 1945-1990- A Study in Arrested Development* Vrije Universiteit, file:///C:/Users/Sau/Desktop/catch%20all% 20parties%20kruwell.pdf, erişim tarihi: 15.12.2015.

Öz E (1992) *Tek Parti Yönetimi Ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Öz E (1997) *Seçimler, Partiler Ve Siyaset: Yeniden Yapılan(Dır)Ma Kriz Ve Parçalanma*, Liberal Düşünce Dergisi, Bahar, 6, 66-74.

Parla T (1995) *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Poggi G (2002) *Modern Devletin Gelişimi; Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Şule Kut ve Binnaz Toprak (çev), İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.

Sartori G (2004) *Görmenin İktidarı*, Gül Batuş ve Bahar Ulukan (çev), Karakutu Yayınları, İstanbul.

Sitembölükbaşı Ş (Tarihsiz) *Seçimlerde Yaşanan Oy Değişkenlikleri*, http://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_/13/195-220.pdf, erişim tarihi: 21.12.2015.

Süer S S (2011) "Catch-all" Siyasi partiler, *TBB Dergisi*, 96, 49-90.

Turan A E (2004) *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Önceki Kırılmalar Ve 2002 Seçimi*, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul.

Turan İ (2011) *Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması Ve Sonuçları*, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No: 45, 1-21.

Tuncay S (2000) *Parti İçi Demokrasi Ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Tuncer E (1995) *Siyasi Partiler Ve Demokrasi Sempozyumu*, TESAV Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, Yayın No: 8, Ankara.

Uztuğ F (2004) *Siyasal İletişim Yönetimi*, Mediacat, İstanbul.

Wolinetz S B (Tarihsiz) *Beyond the Catch_all Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies*, 136-165, <http://www.olemiss.edu/courses/pol628/wolinetz02.pdf>, erişim tarihi: 18.12.2015.

Yanık M (2002) *Parti İçi Demokrasi*, Beta Yayınları, İstanbul.

Yıldız N (2002) *Türkiye'de Siyasetin Yeni Biçimi Liderler, İmajlar ve Medya*, Phoenix Yayınları, Birinci Baskı, Ankara.